

Mit gondolnak a műfordítók a műfordítói kompetenciákról? Egy felmérés eredményei 3.

SOHÁR ANIKÓ

egyetemi docens, PPKE BTK, Angol-Amerikai Intézet, Angol Nyelvpedagógiai és
Fordítástudományi Tanszék

Abstract: Based on the results of an online survey conducted in May 2018, this essay explores what Hungarian literary translators consider important/unimportant competences from a professional viewpoint and discusses the possible reasons behind their choices together with the potential consequences. These choices also influence their professional attitudes and self-image, and most probably the quality of the literary translations themselves. The consensus is that literary translators need to have a talent for literary translation, a few textual-cultural competences, and some language skills, while they can do without a profound knowledge of translation theory, any preparation for the task in question and having a translation strategy. However, it seems that younger generations focus more on the trainable aspects of the profession, and professionalisation of literary translation is under way in Hungary.

Keywords: literary translator competences, professionalism, self-image, PETRA-E Framework

A világirodalom jelentős részét mindnyájan különféle műfordítók átültetésében, átköltésében, anyanyelvünkön ismerjük, ha mozi- vagy tévéfilmet, netán sorozatot nézünk, videójátékot játszunk, gyakran tesszük magyarul, vagy magyar nyelvű felirattal. A műfordítás nap mint nap jelen van az életünkben, s akkor szerteágazó áttételes kulturális hatásáról még nem is beszéltünk. Jelentőségéhez mérten azonban a műfordítás kevésbé kutatott és a tudományos nyilvánosságban kevés figyelmet kapó téma, pedig gyakran kerül a közérdeklődés homlokterébe, többnyire egy ünnepezt műfordító vagy egy feltűnően elrontott műfordítás kapcsán. Ebben a tanulmányban azt fogom bemutatni, hogy maguk a műfordítók milyen kompetenciákat tartanak fontosnak a tevékenységhez, s kísérletet teszek a választások megmagyarázására és a belőlük fakadó következmények leírására.

A felmérés

2018-ban végeztem egy kérdőíves online felmérést, amely a magyar műfordítók helyzetét és énképét vizsgálta. Ennek a műfordítók honoráriumára és megbecsülésére vonatkozó előzetes eredményei egy évvel később meg is jelentek a nem sokkal korábban elhunyt Papp Andreára emlékező és a *A fordítás elméleti és gyakorlati kérdései* címet viselő kötetben, majd a felmérés egyik további, a műfordítás felfogásával kapcsolatos kérdésére kapott válaszokat már a korábbi szerkesztő, Nyomárkay István emlékkötetében publikáltam. Papp Andrea és Nyomárkay István hosszú éveken át voltak a Modern Filológiai Társaság vezetői, a magyar irodalmi-kulturális fordítástudomány zászlóvivői, akik jelentős mértékben járultak hozzá a fordítástudomány magyarországi meghonosodásához, korábban mellőzött területek – például a gyermekirodalom fordításának – kutatásához, és a szakmai utánpótlás-neveléshez.

1.1. A kérdőív

A kérdőív tíz kérdéscsoportból állt, négy oldalon, tehát mindössze háromszor kellett kattintani ahhoz, hogy a végére érjen az ember s kitöltése nagyjából 15–20 percet vett igénybe. Azért lett ilyen rövid, hogy minél kevesebb potenciális kitöltőt riasszon el. Az összes engem érdeklő kérdést persze emiatt nem is tudtam feltenni, de azért ezzel is sikerült közelebb jutni a műfordítók jobb megismeréséhez és önképük fölvezetéséhez.

A kérdőív kitöltése során mindenki megtapasztalhatta, hogy a válaszolás nem kötelező, ki lehet hagyni egy-egy választ, pontosan abból a megfontolásból, hogy minél többen tölthessék ki legjobb tudásuk szerint, de ne legyen rákényszerítve a kitöltő sem hasraütéses, sem az álláspontjával nem teljesen egyező válasz bejelölésére vagy begépelésére. Ezzel megnehezítettem a válaszok (statisztikai) elemzését, és utat nyitottam a nem teljesen következetes válaszoknak is, ellenben reményeim szerint így a valóságot pontosabban közelítő végeredményre tettem szert.

Maga a felmérés élénk visszhangot keltett műfordítói berkekben, több ilyen jellegű Facebook-csoportban, s különféle viták is kialakultak következtében (a helyes-helytelen kérdésfeltevéstől egészen a műfordító mibenlétét meghatározni próbáló definíciókig), ezek tartalomelemzésére is előbb-utóbb érdemes lenne sort keríteni. Most azonban terjedelmi okokból csak a kérdőív és a kapott válaszok egy részének rövid bemutatására szorítkozom: ígérem, ez sem lesz érdektelen.

Az első kérdéscsoport a műfordítók honoráriumára és megbecsültségére vonatkozott a múltban és a jelenben. A második a műfordítók szokásait, véleményét, valamint (ösztön)díjait firtatta. A harmadik és negyedik a műfordítók szokásainak konkrét megnyilvánulására irányult: szoktak-e a műfordítók a saját helyzetükről és/vagy pályájukról, tapasztalatukról beszélgetni másokkal, illetve, ha igen, kikkel osztják meg tapasztalataikat, illetve gondolataikat a saját helyzetükről és/vagy pályájukról? Az ötödik és hatodik azt akarta megtudni, tagjai-e valamely érdekvédelmi szervezetnek vagy műfordítással foglalkozó tudományos társaságnak a műfordítók, illetve mennyire ismertek, elfogadottak ezek a műfordítók körében. Kíváncsi voltam arra is, hogy esetleg van-e olyan szervezet, aminek a létezéséről nem is tudtam a kérdőív összeállításakor. A hetedik kérdés azt igyekezett felmérni, hogy a műfordítók szerint milyen ismeretek, készségek, jártasságok szükségesek a műfordításhoz, s az erre kapott válaszokat most össze is fogom hasonlítani a PETRA-E keretrendszerben felsorolt kompetenciákkal. A nyolcadik pontban a felsorolt állítások a műfordítók attitűdjét vizsgálták: viszonyukat a kiadókkal, bizalmukat önmaguk és a kiadók iránt, magának a műfordításnak, valamint a műfordítói szerepnek a felfogását, társadalmi ismertségét, illetve az angol nyelv dominanciájáról vallott felfogásukat. A kilencedik kérdéscsoport a műfordítók életkorát, nemét, munkaidejét, -nyelvét és -tempóját, foglalkoztatottságát volt hivatott felderíteni; a tizedik pedig azt firtatta, a válaszolók munkaidejük mekkora hányadát töltik

műfordítással, azaz hányan élnek szintisztán műfordításból, s hányan végzik ezt a tevékenységet más munka mellett. Különösen a két csoport egymáshoz viszonyított arányára voltam kíváncsi, s ennek változására az előző felmérés óta.

Amikor megadott válaszok közül lehetett választani, minden esetben négy lehetőség állt rendelkezésre (például rendkívül rossz, rossz, jó, kiemelkedően jó), módszertani okokból sehol nem szerepelt a sokak által elvárt „Nem tudom/nem akarok felelni” opció.

1.2. A válaszolók

A kérdőívet részben vagy egészben egy hét alatt 84-en töltötték ki, akiknek ez úton is hálásan köszönöm a válaszokat (összehasonlításképpen: a CEATL-felmérést 2013-ban 41, 2020-ban 52 fő). Tizenkilencen nem árulták el életkorukat, illetve azt, hogy idejük mekkora hányadát teszi ki a műfordítás. A kapott válaszokból le lehet vonni néhány érdekes következtetést.

A válaszolók 75%-a nő, 25%-a férfi volt. Kérdéses, hogy ez az arány valóban jellemző-e a műfordítókra, vagy csak esetleges. Mivel az első CEATL-felmérés nem kérdezett rá a válaszolók nemére, csak a hasonló arányokat mutató másodikkal tudom összehasonlítani (71% nő, 27% férfi, 2% nem bináris/queer), ugyanakkor nem lepne meg, ha kiderülne, hogy a műfordítás anyagi és erkölcsi megbecsültségének hiánya elnöiesedéshez vezetett, ahogy ezt más szakmáknál (pl. a tanítói-tanári pálya esetén) már láthattuk.

A korfa sokatmondó, a legfiatalabb kitöltő 25, a legöregebb 80 esztendő, azaz a műfordítók közül még az idősebbek is ott vannak a világhálón, facebookos csoportokban, egyéb online szakmai fórumokon. Nem biztos, hogy ezt sok más értelmiségi szakma mondhatja el magáról. Azt is érdemes lenne alaposabban megvizsgálni, hányan maradnak szakmai szempontból is aktívak hetven fölött is, mivel az utóbbi időkben több vizsgálat is kimutatta, hogy több nyelv rendszeres használata jelentősen csökkenti a demencia kockázatát, miként az időskori elszigetelődését, elmagányosodását is (például Anderson et al. 2020, Calabria et al. 2020, a jelenleg is futó FAB-projekt¹ és mások).

Ha évtizedek szerinti bontásban is megnézzük az életkor szerinti eloszlást, akkor azt látjuk, hogy a digitális bennszülöttek, a harmincon aluliak alig több mint tíz százalékát teszik ki a válaszolóknak, szemben a 61 és 80 közöttiek 15%-ával, míg a legtöbben, csaknem ugyanannyian, a harmincas és negyvenes korosztályból (28, illetve 27%) vették a fáradságot s töltötték ki a kérdőívet.² Ez nem sok jót sejtet az utánpótlás terén.

Az életkor szerinti megoszlás rögtön az első kérdéscsoportnál azonnal jelentőséget kapott, hiszen a fiatalabbaknak a rendszerváltás előtti vagy

¹ Fitness, Ageing, and Bilingualism (FAB) projekt az Agderi Egyetemen 2020 és 2023 között. <https://ell.uia.no/fitness-ageing-and-bilingualism-fab/>.

² A 2020-as CEATL-felmérésben 17%-ot tett ki a 65 évesnél idősebbek aránya, 15% az 55–64 éveseké, 21%-ot a 35–44 éveseké, és 23%-23%-ot a 25–34, illetve 45–54 éveseké. A 25 éven aluliak száma 1% alatt maradt. Ez egészségesebb korfa, s stabil utánpótlást jelez.

közvetlen utáni időkről nincs személyes tapasztalata, csak hallomásból tudhatják, milyen volt akkoriban a műfordító élete – erre sokan ki is tértek a visszajelzésekben, azt tudakolván, hogyan nyilvánítsanak véleményt olyan évtizedekről, amikor még nem is éltek. Ez azért érdekes, mert civilizációnk erősen épít a másodkézből szerzett információkra (írásbeliség, formális oktatás), miért ne lehetne véleménye valakinek hallomásból vagy olvasmányélményből szerzett tudás alapján? Egy műfordító esetében különösen igaznak tűnő feltevés, hogy tudása javát az olvasott és lefordított könyvekből szerzi – vajon igazolja-e ezt a feltevést a vizsgálat?

A válaszolók összesen 13 forrásnyelvről fordítanak, közülük kimagasló az angol, amit a német, a francia és érdekes módon a magyar követ, a többi nyelvet csupán egy vagy két műfordító említette. Ezek ábécésorrendben: belorusz, cseh, finn, holland, kínai, latin, lengyel, olasz és spanyol. Egyvalaki a „vegyes” szóval válaszolt, ami alatt feltehetőleg azt értette, hogy nem egy forrásnyelvről dolgozik, ám az sajnos nem derült ki, mely nyelvekről.

2. Mik azok a műfordítói kompetenciák?

Amióta csak létezik közbeszéd a (mű)fordításról, a témáról megszólalók mindig is nyilvánosságra hozták, hogy szerintük mit kell tudnia a (mű)fordítónak, Cicerótól³ és Tytlettől Paul de Manig (2007), Tourytól (1980, 1995) Chestermanig (1997), s hogy itthoni példát is hozzak, Lőrincz Juliannától (2007)⁴ Pusztai-Varga Ildikóig⁵ (2018) és Gulyás Adriennig⁶ (2021). S ahányan papírra vetették, annyi-féleképpen fogalmazták meg, milyen képességekkel és tudásokkal kell rendelkeznie, aki műfordításra adja a fejét, még ha természetszerűleg voltak-vannak is átfedések. Nem véletlen tehát, hogy az Európai Unió is megbízást adott egy szakértői csoportnak, állítsák össze a műfordítói készségek és ismeretek listáját, ennek gyümölcse a PETRA-E keretrendszer.

³ Cicero: *De finibus bonorum et malorum* és *De optimo genere oratorum*.

⁴ A felsorolt kompetenciák: (1) A műfordító anyanyelv- és idegennyelv-ismerete, (2) a forrásnyelvi kultúrára vonatkozó ismeretei, (3) a célnyelvi kultúrára vonatkozó ismeretei, (4) a művészi szöveg alkotására vonatkozó alapismeretei, (5) interpretatív alkotói befogadóképessége, amely magában foglalja a forrásnyelvi szövegértési képességet, és a célnyelvi szövegalkotó képességet, (6) kreatív gondolkodása, (7) feladatorientáltsága, (8) pontossága, (9) munkabírása, (10) munka közbeni idegállapota.

⁵ A felsorolt kompetenciák: kitartás, önreflexió, missziós lendület, motiváltság, alkotókészség, felelősség, kooperáció, kezdeményezés, megbízhatóság, műveltség és tájékozottság, a célközönség elvárásainak szem előtt tartása, elemzőkészség, szövegértés, értékelés-műfordításkritika, műfajismeret, folyamatismeret, két nyelv, két irodalmi kánon.

⁶ „A műfordítónak tehát nem pusztán a forrásszöveg jelentését, hanem a forma és a tartalom egységéből adódó esztétikai hatást is vissza kell adnia, méghozzá a forrásnyelvtől eltérő nyelvi és kulturális közegben. A műfordítónak ennél fogva értenie kell a forrásnyelv irodalmához, nyelvtanához, történelméhez, illik ismernie a tágabb kulturális és társadalmi környezetet, amelyben a szöveg létrejött.” 23.

Az eredeti⁷ 2016-ban közzétett PETRA-E keretrendszer nyolcféle kompetenciát sorol föl, amelyek többé-kevésbé elengedhetetlenek a műfordító-képzéshez (transzfer, nyelvi, szöveg-, heurisztikus, irodalmi-kulturális, szakmai, evaluatív és kutatási). Ezek minden szinten (kezdő, haladó tanuló, pályakezdő hivatásos, haladó hivatásos, szakértő) egyre gyarapodó tudást, tapasztalatot jelentenek, természetesen nem egyforma méretűt, ahogy maga a fejlődés a különféle kompetenciákban sem egyenletes: például amikor egy irodalomtudóst felkérlik élete első műfordítására, könnyen előfordulhat, hogy az illető transzferkompetenciája még csak kezdő szinten van, míg a nyelvi és/vagy az irodalmi-kulturális már eléri a haladó hivatásosét, vagy akár a szakértőét. A kompetenciák továbbá eltérő mértékben szükségesek a hivatáshoz, hiszen például a szakmai ismeretek közé tartozik a szaktudás továbbadásának hajlandósága és képessége is, s ezekkel nem mindenki rendelkezik, valamint a kutatási kompetencia tartalmazza az elméleti-tudományos tájékozottságot is, amit sok műfordító egyáltalán nem tart lényegesnek. A keretrendszerben nem szerepel a műfordítás történetének, vagy a műfordítói etikának beható ismerete, s alig esik említés digitális kompetenciáról, holott a 21. században nélkül már nem könnyű elboldogulni.

Minden egyes kompetenciához tartoznak ún. deskriptorok, olyan jellegzetes vonások, amelyekkel a készítő leírja az adott kompetencia tartalmát, majd ezekhez a jellemzőkhöz rendelik az egyes szinteken elvárható tudást, például a nyelvi kompetenciának jellemzője a nyelvi variáció kezelése, amelyet fel kell ismerjen már egy kezdő műfordító is, a haladó tanuló ezt alkalmazni is képes, míg egy pályakezdő hivatásos már magáévá is tudja tenni az átültetendő szöveghez illő nyelvi variációt. (A PETRA-E keretrendszerhez ld. Pusztai-Varga 2018, Gulyás 2021, és mások tanulmányait.)

Saját felmérésem ennél jóval egyszerűbben, a pályáíven pillanatnyilag elfoglalt helytől függetlenül, általánosságban kérdezett rá a véletlenszerűen felsorolt, műfordításhoz szükséges, korábbi műfordítás-oktatói és kutatói tapasztalatok alapján kiválasztott 19 kompetenciára, s mindnél azok fontosságát firtatta. Mint az 1. ábrán látható, ezt a részt sokan töltötték ki (77–81 fő), s meglehetősen egyöntetűek a vélemények arról, mi igazán fontos a gyakorló műfordító szemszögéből.

A felsoroltak közül a készségek nem taníthatók, tehát ha valakiből hiányoznak, vagy csak egészen kis mértékben vannak meg benne, akkor valószínűleg nem lesz belőle műfordító. Azaz nem szakmáról, sokkal inkább hivatásról beszélhetünk, hiszen a szakmai közvélekedés szerint az adottság, a tehetség meghatározó tényező, nélküle – elvben – senki sem lehet műfordító. Azonban valamicske ezekből a készségekből szinte mindenkibe szorul, s az igenis

⁷ 2021. november 4-én a PETRA-E Hálózat közgyűlése úgy döntött, hogy kibővíti a kompetenciákat, de a cikk leadásának pillanatáig, 2022. december 31-éig még nem hozták nyilvánosságra az új, módosított keretrendszert, mely hangsúlyosabban foglalkozik majd a digitális kompetenciákkal és az etikával.

fejleszthető. Manapság egyre inkább fejlesztendő is, mert a gyors, kapkodó üzenetváltások korában a fogalmazás- és kifejezőképesség, a precíz nyelvi megformálás visszaszorult, sokkal elterjedtebbé vált a sablonok, közhelyek használata: minél több találatot dob ki rá a Google, annál elfogadhatóbbnak számít a szó vagy nyelvi fordulat. A sajátos egyéni nyelvhasználat kiment a divatból, holott „a stílus maga az ember”⁸, s a műfordító természetéből fakadóan stílusművész kell legyen, aki mindig az épp aktuális alkotó „bőrébe bújik”, akárcsak a színész a szerepbe (Radó 1909: 23). Ez az alakváltás – ami szerintem az alkotó-, illetve az alkalmazkodóképesség egyik tanítható része – meghatározó eleme a műfordítói habitusnak. Hiányában a műfordító hangja mindig kihallatszik az elkészült fordításból, ahogy ez többé-kevésbé megszokott a magyar műfordítói hagyományban (például Bartos Tibor esetében⁹), amely leginkább az egyéb művészi tevékenységükről ismert alkotókat (próza- és drámaírókat, költőket stb.) ismeri el műfordítóként is (pl. Devecseri Gábor, Rakovszky Zsuzsa, Szabó T. Anna, Varró Dániel). A többi – a nyelvek és a kultúrák, a műfajok ismerete, valamint a szókincs – természetesen tanítható, csakúgy, mint a fordítási stratégia és a fordítás-előkészítés munkálatai, ideértve az adekvát szemléletet és értő olvasást is, ezért ezeket tekinthetjük a műfordítás szakmai részének.

Mint várható volt, a nélkülözhetetlen tulajdonságok között csak kis mértékben vannak jelen a veleszületett adottságok (4), bár jelentőségük nagy, és jóval hangsúlyosabban szerepelnek az elsajátítható szakmai ismeretek (15), így aztán a műfordítók szerint szükséges formális, lehetőleg egyetemi diplomát adó műfordítóképzés és műfordításból megszerezhető DLA-fokozat észszerű és megvalósítható elképzelés, hiszen művelése főként átadható tudáson és elsajátítható ismereten alapul (vö. Csikai & Kóbor 2021). Ráadásul a szakma intézményesülése és professzionalizálódása jelentősen növel(het)né a műfordítók anyagi és erkölcsi megbecsülését – mindkettővel régóta adós a magyar kultúra.

3. A felmérés eredményei: a kompetenciák fontossági sorrendje a kapott válaszok alapján

A felmérésben azokat tekintem a legfontosabb tudnivalóknak, amiket a válaszadók legalább fele nagyon fontosnak ítélt. Így a leglényegesebb ismeretek egy műfordító esetében a fogalmazásképesség (95%), a célnyelv ismerete (93%),

⁸ „Le style c’est l’homme même.” Georges-Louis Leclerc, Buffon grófja (1707–1788): *Discours sur le style – Értekezés a stílusról* (1753, akadémiai székfoglaló, ford. Rónay György).

⁹ Kepes János interjú <http://ekultura.hu/2012/02/27/interju-kepes-janos-2012-februar>, M. Nagy Miklós ajánló és interjú <https://europakiado.hu/hir/muforditogep>, <https://1749.hu/flow/interju/ugy-allok-a-prozai-mu-forditasahoz-mintha-kolteszet-lenne-interju-m-nagy-miklossal.html>, <https://www.kortaronline.hu/aktual/m-nagy-miklos.html>, Takács Ferenc: „Bartos Tibor (1933–2010)” *Holmi*, 2010/4, 529–533; Závada Pál naplórészlet, *Holmi*, 2012. január 31., https://litera.hu/irodalom/netnaplo/vegjuk_csak_elo_megint_bartost.html

a kifejezőkészség, illetve a szókincs (88%), a forrásnyelv ismerete (81%), a célkultúra ismerete (76%), a forráskultúra ismerete (75%), és az alkotókészség (73%). Ha ehhez hozzáadjuk azokat is, akik fontosnak tartják a felsorolt kompetenciákat, az arányok így változnak: kivétel nélkül mindenki bejelölte a célnyelv és a célkultúra, valamint a forráskultúra ismeretét, a kifejezőkészséget, illetve a szókincset (100%), ám egy-egy válaszoló nem tartja fontosnak a fogalmazáskészséget, a forrásnyelv ismeretét, és az alkotókészséget (99%). A válaszadók szerint a legkevésbé fontos a fordításelméletek ismerete (64%), a fordítás-előkészítés (27%), a kortárs világirodalom ismerete (18%), a fordítási stratégia (17%), a forrásnyelvi kortárs irodalom ismerete (14%), a forrásnyelvi klasszikus, illetve a célnyelvi kortárs irodalom ismerete (13%), a klasszikus világirodalom ismerete (10%), és a klasszikus célnyelvi irodalom ismerete (9%). Olyan kompetencia, amit senki sem tartott fontosnak, nem szerepelt a felsorolásban.¹⁰ Vegyük sorra, hogy ezek a választások mit árulnak el a műfordítói hivatás – szakma? – felfogásáról!

Először is, mint fentebb olvasható, mindössze öt tudnivalót ítélt az összes válaszadó fontosnak (a szókincs és a kifejezőkészség, a célnyelv, valamint a forrás- és a célkultúra ismerete), amelyek azt sugallják, hogy a műfordítók szerint mindenekelőtt nyelvi-kulturális tudás és íráskészség szükséges a műfordításhoz. Ez az álláspont teljes mértékben egybevág azzal a hagyományos felfogással miszerint a műfordítás tulajdonképpen irodalmárok melléktevékenysége, nem önálló foglalkozás (pl. Lőrincz 2007: 23), s passzol ahhoz a szemlélethez is, amelynek folyományaképpen újabban irodalmi fordításnak nevezik a mű- azaz művészi fordítást. Egy elnevezés persze befolyásolja azt is, hogyan tekintünk erre a hivatásra s művelőire: művészetnek fogjuk-e föl, vagy sem (vö. Pusztai-Varga 2008, Sela-Sheffy 2008, Sohár 2021). S annak, hogy művészetnek tekintjük-e, komolyak a jogi-gazdasági következményei: ha a műfordító alkotótárs, társ-szerző, akkor ugyanolyan jogok illetik meg, mint magát a szerzőt, például nem csak munka- és felhasználási díj, hanem részesedés is megilleti, megilletné a befolyt haszonból.

Akad néhány igencsak meglepő válasz, köztük a világirodalom, a forrás- és célnyelvi irodalom ismeretének vagy a fordítás-előkészítésnek nem fontos besorolása némelyek által. Ezek olyan állítások, amelyek szembehelyezkednek a megszokott nézetekkel s érdemes lenne kinyomozni, vajon mi indíthat kijelentésükre néhány műfordítót, hiszen, mint látható, a hivatás gyakorlóinak jelentős többsége úgy véli, a célkultúra – esetünkben a magyar –, s azon belül az irodalmi hagyományok, műfajok és stílusirányzatok igen alapos ismerete elengedhetetlen ehhez a munkához. A forrásnyelvi irodalom és a világirodalom ismerete kevésbé fontos, mint a célnyelvi irodalomé, bár egyedül a célnyelvi irodalomnál jelenik meg az „egyáltalán nem fontos” vélemény mind a klasszikus,

¹⁰ Ugyanakkor több helyen is előfordult, hogy a válaszolók egyik választási lehetőséget sem jelölték be: ennek okát fontos lenne kideríteni, leginkább a jövőbeni felmérések érdekében.

mind a kortárs irodalom esetében, jóllehet nem ugyanannál a válaszlónál (mindketten „nem fontos”-nak tartják a másik célnyelvi irodalom kategóriát is). Elképzelhető, hogy ez a két műfordító kizárólag olyan szövegeket ültet magyarrá, amilyenek munkásságukig egyáltalán nem léteztek az itthoni kultúrában, s ezért számukra fölöslegesnek tűnik elmélyedni a célnyelvi irodalomban. Mivel azonban a megbízók a műfordítóktól a célkultúra irodalmi rendszerébe illeszkedő alkotások létrehozását várják el, amihez szükséges mind a klasszikus, mind a kortárs irodalom valamilyen szintű ismerete, valószínűtlennek tűnik, hogy egy professzionális műfordító a pályán működhessen ilyen tudás nélkül. Érdekes, hogy a kortárs irodalom megismerését kevesebben tartják fontosnak, mint a klasszikus irodalomét. Abból a négy válaszlóból, akik a műfajismeretet sorolták a nem fontos kategóriába, egyikük teljes munkaidejét műfordítással tölti: ő feltehetőleg csupán egyetlen műfajba tartozó műveket fordít, s ezért nincs szüksége a többi megismerésére.

Hasonlóképpen a fordítás előkészítésének munkálatait – (többszöri) értő olvasás, szöveg- és műfajelemzés, utánajárás, pl. hivatkozások, vendégsszövegek felkutatása, a felmerülő fordítási problémák megbeszélése a szerkesztővel és/vagy megbízóval, esetleges szerzői hibák tisztázása stb. – is lényegesnek szokás tekinteni, hiszen elmaradásuk a megszokottakon kívül rengeteg további utómunkálattal követel meg, rossz esetben akár az elkészült fordítás teljes átírását, ami óhatatlanul idő- és pénzvesztéshez, netán a leadási határidő be nem tartásához vezet, aminek következtében eleshet az ember további megbízásoktól, elterjedhet róla, hogy csúszik a leadással stb. Semmi esetre sem szerencsés ilyen könnyen megelőzhető kellemetlenségnek kitenni magunkat. Ráadásul a műfordító feje nem káptalan, hogy minden egyes apró mozzanatra s azok célnyelvi megoldására emlékezzék egy ezeroldalas regény esetében, így gondos előkészítés – vagy CAT-eszköz, azaz fordítómemória használata – híján megeshet, hogy az utómunkálatok során átsiklik valami fölött, amit aztán kipellengéreznek az olvasók. Mégis a válaszlók 26,5%-a, több mint egynegyede nem tulajdonít különösebb jelentőséget az előkészítésnek. Feltűnő különbségek mutatkoznak azonban az arányokban, mint ezt a 2. ábra is szemlélteti: azok, akik kizárólag műfordítással foglalkoznak, munkájuk elengedhetetlen részének tekintik a gondos előkészítést, őket viszont a munkaidejük egynegyedénél is kevesebbet műfordítással töltők követik 16%-kal. Ugyanakkor a legnagyobb számban a munkaidejük legalább háromnegyedét műfordítással töltők tartják nem fontosnak az előkészítő munkálatokat, 60%-uk sorolta a nem fontos kategóriába a fordítás-előkészítést. Őket a munkaidejük egynegyedét-felét műfordításra fordítók követik 31%-kal, közülük tehát csupán feleannyian utasítják el az előkészítés fontosságát. A fordítás-előkészítés adatait minden- képpen érdemes lenne továbbvizsgálni, főleg azt, hogy növekszik-e azok száma, akik ignorálják a fordításnak ezt a fázisát, s ez megmutatkozik-e valamilyen formában az elkészült és kiadott műfordítások minőségén.

Ugyanilyen váratlan a fordítási stratégia nem fontosnak bélyegzése (3. ábra): nincs olyan műfordító, aki ne hozna számos tudatos – és zsigeri – döntést munka közben annak érdekében, hogy műfordítása a megbízó és a célközönség számára megfelelő, elfogadható legyen, így erre a „nem fontos”-ra esetleg az elvonatkoztatás és önreflexió hiánya adhat magyarázatot. Különösen érdekes, hogy ezt leginkább a munkaidejük legalább felét műfordítással töltők ítélték nem fontosnak (a munkaidejük 50%-át műfordítással töltők 37,5%-a, a 75–99%-át műfordítással töltők 30%-a, szemben a többi kategória 15–17%-ával), míg azok, akik munkaidejük egynegyedénél kevesebbet fordítanak műfordításra, mind fontosnak tartják. Szintén elgondolkodtató azok válasza, akik nem adták meg sem koruk, sem nemük, sem azt, hogy mennyi időt töltenek műfordítással, ugyanis egyedül ebben a csoportban nő szinte egyenletesen a válaszok száma a „nagyon fontos” irányába, s egyedül náluk van a legtöbb „nagyon fontos”-ból, minden más csoportban a „fontos” besorolás vezet, ha néhol nem is sokkal.

Első pillantásra a legdöbbenetesebb talán az, hogy akadt egy-egy olyan válaszoló, aki szerint nem fontos az alkotó- illetve fogalmazáskészség, illetve a forrásnyelv ismerete. A forrásnyelv ismeretének lekicsinylését érthetővé teheti az a máig elterjedt szokás, hogy időnként közvetítő nyelv segítségével, vagy – főleg versek esetében – nyersfordításból dolgozik egy műfordító, az alkotókészség fontosságának tagadását azonban nehezebb megfejtetni, csak találgatni tudok. Feltételezem, hogy olyasvalaki választotta ezt a lehetőséget, aki szerint a műfordítás teljes egészében tanítható, bárki elsajátíthatja, nem kell hozzá adottság.¹¹ A fogalmazáskészség nem fontosnak minősítése viszont teljességgel érthetetlen, mert ha valaki nem tud jól fogalmazni, akkor az általánosan fontosnak tekintett kifejezőkészségével is akadhatnak gondok. Hacsak nem azt gondolta a válaszadó, hogy a műfordítót csak zavarja saját kreativitása, miközben gondolkodás nélkül, vakon utánozza a szerzőt... Fontos azonban megjegyezni, hogy olyasvalaki választotta ezt a lehetőséget, aki munkaidejének kevesebb mint negyedét tölti műfordítással, feltehetőleg mellékállásban vagy hobbiból. Felmerül tehát a kérdés, az egyre inkább elterjedő nem hivatásos – jó értelemben vett amatőr/hobbi – műfordítás befolyásolja-e a szakma/hivatás felfogását, gyakorlását, munkaéthoszá, és az elkészült fordítások minőségét?

Sajnos a fordításelméletek nagymérvű elutasíthatósága a műfordítók körében egyáltalán nem meglepő, inkább általánosnak mondható. Arra szokás hivatkozni, hogy a műfordítás gyakorlatorientált szakma, művelés közben sajátítja el az ember, s az elméletek ismeretétől senki sem lesz jobb műfordító. Ez alapvető félreértelmezése az elméletek hasznának, ami azért is különösen érdekes, mert a műfordítók tevékenységéhez szintén jól alkalmazható irodalom- és kultúraelméletek esetében fel sem merül ez a kíváncsi: senki sem várja el egy kultúra- vagy irodalomelmélettől, hogy megismerésével ő majd jobb íróvá

¹¹ Mivel ez a válaszoló csak a kérdőív elejét töltötte ki, nem lehetséges a válaszokból megtippelni ennek okát.

vagy költővé válik. Az elméletek leginkább arra szolgálnak, hogy elvonatkoztatassanak, az egyediből általánosítsanak, az általánosból egyedítsenek, megválaszolandó kérdéseket vessenek föl, leírjanak, osztályozzanak és rendszerezzenek fordítási jelenségeket, teoretikus, módszertani és gyakorlati problémákra mutassanak rá, feltárják az egyes jelenségek közötti összefüggéseket, tesztelendő hipotéziseket állítsanak föl a leírtak alapján, magyarul, tudományos alapvetésként viselkednek, olyan fundamentumok, amelyekre valóban alapozni lehet egyes fordítással kapcsolatos vizsgálódásokat. Ráadásul szinte minden műfordító maga is gyárt kisebb-nagyobb elméleteket, amikor saját – és mások – műfordítói tevékenységére reflektál, legfőljebb ezeket nem tekinti teóriának, csak töprengésnek, szakmai nézetnek, spekulációnak.

Az egyik legifjabb válaszoló, aki kora ellenére évi 95 ívet ültet évente angolról magyarra s munkaidejének több mint háromnegyedét tölti ki a műfordítás, tehát igen foglalkoztatott, professzionális műfordító, egyáltalán nem tartja fontosnak a célnyelvi klasszikus irodalom és a fordításelméletek ismeretét s szerintem nem fontos a kortárs világirodalom, a forrás- és a célnyelvi kortárs irodalom ismerete, a fordítás-előkészítés, vagy a fordítási stratégia. Elképzelhető, hogy az illető ahhoz a már futólag megemlített fordítói irányzathoz tartozik, amelyik olvasás nélkül vállalja el egy mű lefordítását s elzárkózik minden előkészítő munkálattól abban a (hiú) reményben, hogy így megőrizheti az olvasói élmény spontaneitását munka közben és az elkészült fordításban.

Úgy tűnik a válaszokból, hogy az idősebbek és a nők tartanak sok ismeretet nagyon fontosnak, míg a fiatalabbak és a férfiak könnyebben bélyegeznek egy kompetenciát nem fontosnak, s inkább elvetik a hagyományos felfogást, miszerint a műfordítás arisztokratikus foglalatosság, amelyet jóval átlag fölötti műveltséggel és íráskészséggel rendelkező értelmiségiek művelnek. Számukra a műfordítás talán már nem hivatás, hanem bárhol űzhető, főnököt nem ismerő szakma, elsajátítható fogásokkal, kötetlen munkaidővel, nem teljes odaadást és sokrétű alázatot megkövetelő munka, hanem pusztán pénzkereset.

4. Összegzés

Jóllehet az utóbbi években felébredt az érdeklődés az iránt, mit gondol maga a műfordító szakma a műfordításról és az ahhoz szükséges kompetenciákról, ennek szisztematikus felmérése, majd pedig a felmérés eredményeinek beépítése a műfordító-utánpótlásképzésbe még várat magára. Megállapítható, például a többnyire rövid időtartamú felmérésekben részt vevők számából, hogy a szakmát nagyon is érdekli ez az ügy, felvetése minden fórumon eszmecserét és elmélyült vitát gerjeszt, s ezek felszínre hozták, hogy tulajdonképpen alapvető kérdések is válaszra várnak (mi számít műfordításnak, ki számít műfordítónak, ld. Sohár 2021), s amíg ezeket nem tudjuk kielégítően megválaszolni, minden mást – képzést, érdekvédelmet, szakmai identitást – homokra építünk.

Felhasznált irodalom

- Anderson, J.A.E. & Hawrylewicz, K. & Grundy, J. G. 2020. „Does bilingualism protect against dementia? A meta-analysis.” *Psychonomic Bulletin & Review* 27. 5: 952–965. DOI: 10.3758/s13423-020-01736-5. PMID: 32462636.
- Calabria, M. & Hernández, M. & Cattaneo, G. & Suades, A. & Serra, M. & Juncadella, M. & Reñé, R. & Sala, I. & Lleó, A. & Ortiz-Gil, J. & Ugas, L. & Ávila, A. & Gómez Ruiz, I. & Ávila, C. & Costa, A. 2020. „Active bilingualism delays the onset of mild cognitive impairment.” *Neuropsychologia*.
<https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2020.107528>
- Chesterman, A. 1997. *Memes of Translation. The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam és Philadelphia. John Benjamins.
- Csikai, Zs. & Kóbor, M. (eds.). 2021. Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez – A műfordítás-oktatás kérdései. Pécs. Kontraszt Kiadó.
http://iranytuportal.hu/sites/default/files/miirtuk/iranytu_2021_muforditas.pdf
- de Man, P. 2007. „Walter Benjamin A műfordító feladata című írásáról”. Ford. Király, E. In: Józán, I., Jeney, É. és Hajdu, P. (eds.) *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Budapest. Balassi. 240–267.
- Gulyás, A. 2021a. „Új területek és témák a műfordítások kutatásában”. *Modern Nyelvoktatás* 3–4. 23–30. DOI: 10.51139/monye.2021.3-4.23.30.
- Gulyás, A. 2021b. „PETRA-E deszkriptorok a műfordítás-oktatásban”. In: Csikai, Zs. & Kóbor, M. (eds.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez*, 39–49. Pécs. Kontraszt Kiadó.
- Lőrincz, J. 2007. Azonosság és másság. A műfordítás-elmélet néhány terminológiai kérdése. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2, 1. 21–28.
- Pusztai-Varga, I. 2008. „Műfordítók mint kulturális brókerek”. *Fordítástudomány* X. 2: 39–46.
- Pusztai-Varga, I. 2018. „Élet ÉS fordítás. Műfordítói kompetencia régen és ma”. *Fordítástudomány* XX, 1. 36–46.
- Radó, A. 1909. *A fordítás művészete*. Budapest. Franklin-Társulat.
- Sela-Sheffy, R. 2008. „The Translators’ Personae: Marketing Translatorial Images as Pursuit of Capital.” *Meta* 53, 3. 609–622.
- Sohár, A. 2019. „Mit gondolnak a műfordítók saját helyzetükről? Egy felmérés előzetes eredményei”. In: Nyomárkay, I. & Nagy, S. I. (eds.) *A fordítás elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest. Modern Filológiai Társaság. 269–299.
- Sohár, A. 2021. „Mit gondolnak a műfordítók saját magukról? Egy felmérés eredményei 2.”. In: Nagy, S. I. (ed.) *A nyelvtudomány aktuális kérdései. Tanulmányok Nyomárkay István emlékére*. Budapest. MTA Modern Filológiai Társaság. 431–441
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv. The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam és Philadelphia. John Benjamins.
- Tytler, A. F. 2007. „A fordítás elveiről”. Ford. Bezecsky, G. In: Józán, I., Jeney, É. és Hajdu, P. (eds.) *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Budapest. Balassi. 103–118

Internetes hivatkozások

A felmérés linkje.

<https://www.surveymonkey.com/r/9L9V7RQ> – 2022.12.15.

CEATL General report on working conditions for literary translators in Europe, Survey results 2020

<https://www.ceatl.eu/survey-results> – 2022.12.22.

A PETRA-E Hálózat honlapja

<https://petra-education.eu/framework-literary-translation/> – 2022.12.15.

A PETRA-E keretrendszer elérhetősége magyarul

<https://petra-educationframework.eu/hu/> – 2022.12.15.